

MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ TƏLƏBLƏRİ

*İlqar İSMAYILZADƏ,
İlahiyyat elmləri doktoru*

AÇAR SÖZLƏR: *multikulturalizm, toleranqlıq, ilahi dinlər, Yəhudilik, Xristianlıq, Sabiilik, Zərdüştilik.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *мультикультурализм, толерантность, божественные религии, Иудаизм, Христианство, Сабии, Зороастризм.*

KEY WORDS: *multiculturalism, tolerance, divine religions, Judaism, Christianity, Sabians, Zoroastrianism.*

Giriş

Azərbaycan multikulturalizm və toleranqlıq ənənələrinə sözün həqiqi mənasında sadıq qalan ölkələrdən biridir. Çünki ölkəmizdə bununla bağlı səsləndirilən fikirlər yalnız sənəd üzərində və ya söz olaraq qalmır, məhz reallıqda həyata keçirilir. Bu da multikulturalizm və toleranqlıq ənənələrinin ölkəmizdə tarixən mövcud olmasından qaynaqlanır. Dövlət səviyyəsində multikulturalizm və toleranqlıq ənənələrinin əsas təməli 1918-ci ildə - Şərqlin ilk demokratik dövləti sayılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və digər dövlət xadimləri tərəfindən qoyulmuşdur. XX əsrin sonlarında Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra bu ənənələrə xüsusi diqqət və qayğı göstərilmiş, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə isə daha da möhkəmləndirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin ötən ili Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan etməsi bunun bariz nümunəsidir.

Təbii ki, multikulturalizm və toleranqlığın özünə görə xüsusi şərtləri və tələbləri vardır. Bunlardan biri fərqli düşüncə, inanc və ideologiyaların ardıcılılarına hörmətlə yanaşmaqdan ibarətdir. Lakin bəzən buna riayət edilmədiyinin şahidi oluruq. Belə ki, bu gün Azərbaycanda Qurani-Kərimin bir çox tərcümələrində, eləcə də müxtəlif dinlərlə bağlı söhbət, mühazirə və yazılarda bəzi dinlərin adı yanlış qeyd edilir. Məsələn, zərdüştilər “atəşpərəst”, xristianlar “xaçpərəst” və sabiiilər “ulduzpərəst” adlandırılır. Əslində, bu kimi terminlər xalq arasında mövcud olan yanlış təsəvvürlərdən, bəzən də müəyyən xurafatları özündə ehtiva edən bir sıra ideologiyalardan qaynaqlanır. Halbuki oda hörmət və sayğı göstərən zərdüştləri “atəşpərəst”, dini ayinlərində istifadə etdikləri xaça görə məsihiləri “xaçpərəst”, eləcə də ulduzlara sayğı ilə yanaşan sabiiilər “ulduzpərəst” adlandırmaq doğru deyil.

Qurana bir baxış

İslam təlimləri baxımından Zərdüştlük, Yəhudilik, Xristianlıq və Sabiilik monoteist din sayılır. Zərdüştlük oda, Xristianlıq xaça, Sabiilik isə ulduzlara deyil, Yaradana sitayışı təbliğ etmişdir. Bu dinlərin peyğəmbərləri də Quran və sünnədə təsdiqlənərək və təriflənərək bizə təqdim olunmuşlar.

Quranda yəhudilər və xristianlardan tez-tez bəhs olunsa da, zərdüştlər və sabiiilər barədə öləri ifadələr mövcuddur. Quranda daha çox yəhudi və xristianlardan söhbət getməsinin əsas səbəbi isə Ərəbistan yarımadasında yeni zühur etmiş dinin davamçılarının həmin dinlər və onların peyğəmbərləri haqqında daha məlumatlı olması idi [1, s. 358-360].

İslam dininin əsas qaynağı sayılan Qurani-Kərimin digər dinlərə, xüsusilə də səmavi

dinlərə baxışı tam şəffaf və aydındır. Müqəddəs Kitabımızda oxuyuruq: **“İman gətirənlərdən (müsəlmanlardan), musavi (yəhudi), isəvi (xristian) və sabiiyədən Allaha, axirət gününə (sədaqətlə) inanıb yaxşı iş görənlərin mükafatları Rəbbinin yanındadır. (Qiyamət günü) onların nə bir qorxusu olar, nə də onlar bir qəm-qüسسə görürlər”** [2, “Bəqərə”, 62].

Bu ayələrdə Yəhudilik, Xristianlıq, Zərdüştlük, Sabiiliyin adı İslam ilə yanaşı çəkilmiş, həmin dinlərin ardıcıllarının müəyyən çərçivədə nicat və səadət əhli olduğu bəyan edilmişdir. Quranda bu dinlərin yad edilməsi həm də dolayısı ilə onların İslam tərəfindən ilahi din kimi tanınması anlamına gəlir. Quranın müxtəlif dinlərdən bəhs edərkən istifadə etdiyi ifadələrə nəzər salaq:

1. Quran Zərdüşt dinini “Məcus” kimi təqdim edir. Bu ifadə qədim fars mənşəli “məguş” (“muğu”, “mug”, müasir fars dilində isə “muğ”) ifadəsinin ərəb dilinə uyğunlaşdırılmış formasıdır. “Muğ” zərdüştlərin dini rəhbəri mənasına gəlməkdədir. Quranda yalnız bir dəfə işlənmiş “məcus” isə Zərdüştün gətirdiyi dinin ardıcıllarını bildirir [3, c. 2, s. 1984].

2. Quranda Həzrət Musanın (ə) gətirdiyi dinin ardıcılları “Hud” (“haid”in cəm forması), “əl-Yəhud” (“yəhudi”nin cəm forması) və “Bəni-İsrail” (İsrail övladları) kimi yad edilmişlər. Bəzi alimlərin fikrincə, yəhudilər Həzrət Musaya (ə) “İnna hudna iləyə” (biz həqiqətən də sənə tərəf qayıtdıq) söylədiklərinə görə “yəhud” adlanmışlar. Digər bir düşüncəyə əsasən Quranda işlənmiş “Bəni-İsrail” ifadəsi daha çox qədim zamanlarda yaşamış yəhudiləri, “yəhud” ifadəsi isə daha çox İslam dininin zühuru zamanı Ərəbistan yarımadasında, Mədinə şəhəri ətrafında yaşayan yəhudiləri bildirir [3, c. 2, s. 2382].

3. Quranda Həzrət İsanın (ə) gətirdiyi dinin ardıcılları “ən-Nəsara” kimi təqdim edilmişlər. “Ən-Nəsara” “Nəsrani” sözünün cəm formasıdır. Bu da Nasirə şəhərindən olan anlamındadır. Qeyd etmək lazımdır ki, Nasirə (“ən-Nasirə”) Fələstinin şimal bölgəsində yerləşən şəhərin adıdır. Bura Həzrət Məryəmin (ə) şəhəri, həmçinin İsa Məsihin (ə) doğulub boya-başa çatdığı şəhərdir. Həzrət İsa (ə) və onun ardıcılları bu şəhərə mənsub olduqları üçün “ən-Nəsara” adlandırılmışlar [4, s. 569].

4. Quranda Sabii dininə mənsub olanlar isə “əs-Sabiin” kimi təqdim edilmişdir. Bu ifadənin “subbi” sözündən törədiyini deyənlər də var. Bu isə “təmid qüslü verənlər” anlamındadır. Sabiiilər Türkiyənin Hərran şəhərində meydana gələn dinin ardıcıllarıdır. Onlar İraqda Dəclə və Fərat çaylarının yaxınlığında, həmçinin İranın cənub bölgəsində yerləşən Xuzistan əyalətində yaşayırlar. Bu dinin ardıcılları axar suya xüsusi hörmət bəsləyir və buna görə də adətən böyük çayların sahilində məskunlaşırlar. Onlar ulduzlara da xüsusi əhəmiyyət verdikləri üçün tarix boyu ulduzpərəstlikdə ittiham edilmişlər. Həzrət Zəkəriyyənin oğlu Yəhyanın (ə) ardıcılları kimi təqdim edilən sabiiilərin “Ginzəh” adlı müqəddəs kitabları olmuşdur. Bəziləri onları yəhudi və xristian dinlərinin təlimlərindən istifadə edən, həm də təmid qüslü alan xüsusi bir toplum saymış, bəziləri onların Həzrət İbrahimin (ə), bəziləri isə Həzrət Nuhun (ə) ardıcılları olduğunu irəli sürmüşlər.

Yuxarıda adı çəkilən dinlərin ardıcılları Qurani-Kərimdə daha çox Kitab əhli kimi təqdim olunmuşlar. Qurani-Kərimdə buyrulur: **“(Ya Rəsulum!) Söylə: “Ey kitab əhli, sizinlə bizim aramızda eyni olan (fərqi olmayan) bir kəlməyə tərəf gəlin! (O kəlmə budur): “Allahdan başqasına ibadət etməyə. Ona şərik qoşmaq və Allahı qoyub bir-birimizi (özümüzə) Rəbb qəbul etməyə!” Əgər onlar yenə də üz döndərərlərsə, o zaman (onlara) deyin: “İndi şahid olun ki, biz, həqiqətən, müsəlmanlıq (Allaha təslim olanlıq)!”** [2, “Ali-İmran”, 64]; **“Həqiqətən, kitab əhli içərisində elələri də vardır ki, onlar Allaha, həm sizə, həm**

də özlərinə nazil olanlara (Qurana, Tövrata və İncilə) inanır, Allaha boyun əyərək Allahın ayələrini ucuz qiymətə satmırlar. Onların Rəbbi yanında mükafatları vardır. Şübhəsiz ki, Allah tezliklə haqq-hesab çəkəndir” [2, “Ali-İmran”, 199].

Təqdim edilən ayələrlə bağlı bir neçə məqama toxunaq:

1. Bu ayələrin ilkin dinləyiciləri Ərəbistan yarımadası, xüsusilə də Mədinə şəhərinin ətrafında yaşayan yəhudilər və xristianlardır. Lakin həmin ayələri bütün Kitab əhlinə (yəhudilər, zərdüştlər, xristianlar, sabiiilər və s.) aid etmək olar.

2. Ayələrin hər birində Yəhudilik və Xristianlığın ardıcılıqları hörmətlə Kitab əhli kimi təqdim edilmişlər. Odur ki, Qurana inanan hər bir şəxs də onlar barəsində danışarkən hörmət çərçivəsini aşmamalı, “kafir”, “atəşpərəst”, “xaçpərəst” kimi ifadələrdən istifadə etməməlidir. Ümumiyyətlə, İslam dinini qəbul edən hər kəs Həzrət Musa (ə), Həzrət İsa (ə) və digər peyğəmbərlərlə yanaşı, onların ardıcılıqlarına da hörmətlə yanaşmalıdır. Bu, eyni zamanda əxlaqın kamilləşdirilməsi üçün göndərilən Peyğəmbərin (s) ardıcılıqlarına da vacibdir.

3. Qurana görə, Kitab əhli əslində kafir və inancılı dəstələrə bölünürlər. “Beyyinə” surəsinin 6-cı ayəsi də bu müddəanı açıq-aydın sübut edir: **“Həqiqətən, kitab əhlindən kafir olanların və müşriklərin yeri cəhənnəm odudur. Onlar orada əbədi qalacaqlar...”** Ona görə də Kitab əhlindən olanların hamısını “kafir” adlandıranlar ilk növbədə Quranın ziddinə hərəkət edirlər.

Sünnəyə bir baxış

Quran təlimlərinə görə, müsəlmanlar İslam peyğəmbərinin (s) davranışlarını özlərinə nümunə götürməli və ona itaət etməlidirlər: **“...Peyğəmbər sizə nə verirsə, onu götürün; nəyi qadağan edirsə, ondan əl çəkin. Allahdan qorxun...”** [2, “Həşr”, 7]; **“Ey iman gətirənlər! Allaha, Peyğəmbərə və özünüzdən olan ixtiyar (əmr) sahiblərinə itaət edin! Əgər bir iş barəsində mübahisə etsəniz, Allaha və qiyamət gününə inanırsınızsa, onu Allaha və Peyğəmbərə həvalə edin! Bu daha xeyirli və nəticə etibarilə daha yaxşıdır”** [2, “Nisa”, 59]. Təfsir alimlərinin fikrincə, ayədə *“ixtilaflı və mübahisəli məsələləri Allahın öhdəsinə qoymaq”* dedikdə Qurana müraciət etmək, *“onları Peyğəmbərə (s) həvalə etmək”* dedikdə isə onun sünnəsinə uyğun olaraq davranmaq nəzərdə tutulmuşdur [5, c. 3, s. 236; 6, c. 1, s. 531; 7, c. 3, s. 100; 8, c. 1, s. 221].

İslam Peyğəmbəri (s) Məkkədən Mədinəyə hicrət etdikdən sonra dövrün bir sıra böyük və tanınmış dövlət başçılıqlarına, məsələn, Zərdüşt dininə mənsub İran şahına, Xristianlığa mənsub Rum imperatoru və Efiopiya kralına İslama dəvət məktubları göndərmişdir. Ənəs ibn Malikdən nəql edilən bir rəvayətdə deyilir: *“Peyğəmbər (s) İran və Rum imperatorlarına, Nəcəşiyyə (Efiopiyanın kralı) və hər bir qəddar hakimə məktub yaz(dır)mış və onları Allah-Təlaya tərəf dəvət etmişdir...”* [9, s. 737, hədis: 1774].

Həmin məktublarda diqqəti çəkən əsas məqamlardan biri Həzrət Məhəmmədin (s) onları hörmətlə salamlayaraq, hər birinin Kitab əhli olmasını bəyan etməsindən ibarətdir. Məsələn, peyğəmbərin (s) Şərqi Rum imperatoruna yolladığı dəvət məktubunda deyilir: *“Rəhman, Rəhim Allahın adı ilə! Abdullah oğlu və Allahın Elçisi Məhəmməddən böyük Rum imperatoruna! Hidayət yoluna tabe olan hər kəsə salam olsun! Mən həqiqətən də səni İslam dəvətinə səsləyirəm! Asayış içində olasan deyər İslamı qəbul et! O halda sənin savabın ikiyə bərabər olacaqdır. Lakin üz döndərsən, o zaman əkinçilərin (xristian xalq kütləsinin) günahı sənin üzərinə düşəcəkdir. “(Ya Peyğəmbər!) Söylə: “Ey kitab əhli, sizinlə bizim aramızda eyni olan (fərqi olmayan)*

bir kəlməyə tərəf gəlin! (O kəlmə budur:) “Allahdan başqasına ibadət etməyə. Ona şərik qoşmağa və Allahu qoyub bir-birimizi (özümüzlə) Rəbb qəbul etməyə!” Əgər onlar yenə də üz döndərərlərsə, o zaman (onlara) deyin: “İndi şahid olun ki, biz, həqiqətən müsəlmanlarıq (Allaha təslim olanlarıq)!” (Ali-İmran, 64)” [10, c. 1, s. 7; 10, c. 3, s. 1074; 9, s. 737, hədis: 1773; 11, c. 1, s. 262; 12, c. 2, s. 669; 13, c. 20, s. 386].

Bu məktubda diqqəti çəkən əsas məqamlardan birincisi xristianların “əl-ərisiyyin” (əkinçilər - burada “xalq kütləsi” mənasında) adlandırılması, digəri isə məktubun davamında “Ali-İmran” surəsinin 64-cü ayəsinin qeyd edilməsidir.

Vurğulamaq lazımdır ki, Həzrət Məhəmməd (s) digər dövlət başçalarına yolladığı dəvət məktublarında da bu qaydaya riayət etmişdir. Belə ki, onun İran şahı Xosrov Pərvizə yolladığı məktubda zərdüştlər “əl-məcus” [14, c. 2, s. 654-655; 15, c. 1, s. 79], Misir qibtilərinin rəhbərinə yolladığı məktubda ölkənin xristian sakinləri “əl-qibt” [16, c. 3, s. 249; 17, c. 4, s. 395-396], Efiopiya padşahına yolladığı məktubda isə xristianlar “ən-nəsara” [18, s. 843, hədis: 4303; 16, c. 3, s. 248-249] şəklində yad edilmişdir. Bundan əlavə, Misir qibtilərinin rəhbəri və Efiopiya padşahına ünvanlanmış məktublarda “Ali-İmran” surəsinin 64-cü ayəsinə də istinad edilmişdir.

Nəticə

Qeyd etdiyimiz kimi, multikulturalizm və tolerantlığın əsas tələblərindən biri digər din və təriqət mənsublarına sayğı göstərməkdir. Bu baxımdan, “atəşpərəst”, “xaçpərəst”, “ulduz-pərəst” ifadələrinin əvəzinə onları mənsub olduqları dinin adı ilə, yəni zərdüştlər, xristianlar və ya məsihilər, sabiiilər adlandırmaq daha məqsəduyğun olar, həm də müxtəlif dinlərin ardıcılıları arasında səmimiyyət və mehribanlığın inkişafına töhfə verir. Digər tərəfdən, din alimləri və ilahiyatçılar da bu kimi məsələlərdə daha diqqətli olmağa çalışmalı, müsəlman kütlənin onların danışıqı və davranışından təsirləndiyini unutmamalıdır. Xüsusilə, bu gün Azərbaycan dilində mövcud olan Quran tərcümələrinə yenidən baxış keçirilməli, multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinə zidd olan bu qəbil sözlər daha doğru və münasib kəlmələrlə əvəzlənməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayılzadə, İlqar. Quran elmləri ensiklopediyası. Qum: Beynəlxalq İslam Elmləri Akademiyası, 2006.
2. Bünyadov, Ziya və Məmmədəliyev, Vasim. Qurani-Kərimin tərcüməsi. Bakı: Azər nəşr, 1992.
3. Xürrəmşahi, Bəhaüddin və digərləri. Daneşnameye Quran və Quranpejuhi. Tehran: Entəşarate Dustan və Entəşarate Nahid, 1999.
4. Luis, Məlüf. əl-Müncid fil-əlam. Qum: Entəşarate Zəvil-qurba, 1431 h. q.
5. Tusi, Məhəmməd ibn il-Həsən. ət-Tibyan fi təfsiril-Quran. Beyrut: Daru ehyait-tur asil-ərəbi, tarixsiz.
6. Dəməşqi, Əbül-Fida İsmayıl ibn Kəsir. Təfsirul-Quranil-Əzim. Beyrut: əl-Mək təbətul-əsriyyə, 2005.
7. Təbərsi, Əbu-əl-Fəzl ibn ul-Həsən. Məcməul-bəyan fi təfsiril-Quran. Beyrut: Darul-mərifət, birinci çap, 1986.
8. Beyzavi, Əbu-Səid Abdullah ibn Məhəmməd. Ənvarut-tənzil və əsrarut-təvil (Təfsir ul-Beyzavi). Beyrut: Darul-kutubil-elmiyyə, 1988.
9. Nişapuri, Məhəmməd ibn Həccac. Səhihu Muslim. Ər-Riyad: Beytul-əfkarid-duvəliyyə, 1998.
10. Buxari, Məhəmməd ibn İsmayıl. Səhihul-Buxari. Beyrut: Darul-kutubil-elmiyyə, 2002.
11. Əhməd ibn Hənbəl. əl-Müsənəd. Ər-Riyad: Beytul-əfkarid-duvəliyyə, 1998.
12. Razi, Məhəmməd Fəxrəddin ibn Ziyaəddin Ömər. Təfsirul-Fəxrir-Razi (ət-Təfsirul-kəbir və məfatihul-ğəyb). Beyrut: Darul-fikr, 1985.
13. Məclisi, Məhəmməd Baqir. Biharul-ənvar. Beyrut: Müəssisətul-vəfa, ikinci çap, 1983.
14. Təbəri, Məhəmməd ibn Cərir. Tarixul-uməmi vəl-muluk. Beyrut: Darut-turas, 1967.
15. İbn Şəhraşub, Rəşiduddin. Mənaqibu Ali Əbi-Talib. Qum: Entəşarate Əllamə, 1379 h. ş.
16. Hələbi, Əli ibn Bürhanəddin. əs-Sirətul-Hələbiyyə. Beyrut: Daru ehyait-turasil-ərəbi, tarixsiz.
17. Beyhəqi, Əhməd ibn Hüseyin. Dəlailun-nübuvvət. Beyrut: Darul-kutubil-elmiyyə, 1985.
18. Nişapuri, Hafız Əbu-Abdullah Hakim. əl-Müstədrək ələs-Səhihəyn. Beyrut: Darul-mərifət, birinci çap, 1986.

Ильгар Исмаилзаде

ТРЕБОВАНИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится, что одно из основных требований мультикультурализма и толерантности заключается в уважительном отношении к последователям разных религий и течений. Однако сегодня в Азербайджане во многих переводах Корана, а также в беседах, лекциях и статьях, названия некоторых религий отмечаются неправильно. В статье в качестве примера приводится использование слова «огнепоклонники» для зороастрийцев, «хрестьяне» для христиан, «звездапоклонники» для сабиив. Автор, основываясь на Коран и Сунну, подчеркивает, что вместо выражений «огнепоклонники», «хрестьяне», «звездапоклонники», соответственно божественным религиям более целесообразно называть их зороастрийцами, христианами, сабиими, и что это будет способствовать развитию искренности и дружелюбия среди последователей различных религий.

Ilqar İsmayılzadə

REQUIREMENTS OF MULTICULTURALISM AND TOLERANCE

SUMMARY

The article states that one of the basic requirements of multiculturalism and tolerance is respect for the followers of different religions and sects. However, in Azerbaijan, in many translations of the Quran, as well as in conversations, lectures and articles, the names of some religions are mentioned incorrectly. The article gives examples of the use of the words “fire worshippers” for Zoroastrians, “chresteans” for Christians, “star worshippers” for Sabians. The author on the basis of the Quran and Sunnah emphasizes that instead of “fire worshippers”, “chresteans”, “star worshippers” it is more appropriate to call them Zoroastrians, Christians, Sabians respectively divine religions which will contribute to the development of sincerity and friendship among the followers of different religions.